

ARAP DİLİ BELÂGATI

ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet Sait UZUNDAĞ

ARALIK 2025

YAYIN KİTAP

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Aralık 2025 - Ankara
ISBN / 978-625-8570-45-8

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**ARAP DİLİ BELÂGATI
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

ARALIK 2025

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet Sait UZUNDAĞ

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

İBNÜ'L-ESİR'İN DİL EĞİTİM YÖNTEMİ - EL-MESELÜ'S-SÂİR FÎ EDEBÎ'L-KÂTİB VE'S-ŞÂİR ESERİ ÇERÇEVESİNDE-

Abdulmutalip ARPA 7

BÖLÜM 2

KİLİSLİ URYANİZADE MEHMED EFENDİ'NİN (Ö. 12/18. YY) HAYATI, İLMİ ŞAHSİYET, ESERLERİ VE ŞERHU'L-VELEDİYYE MİNE'L-ADAB ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Yusuf DOĞAN 21

BÖLÜM 3

MELAYÊ CİZÎRÎ'NİN DÎVÂN'INDA TOPLUMSAL AHLÂKÎ BİR İLKE OLARAK YÖNETİM VE SİYASETİN KUR'ÂNÎ REFERANSLARI

Abdulmutalip ARPA 33

BÖLÜM 1

İBNÜ'L-ESÎR'İN DİL EĞİTİM YÖNTEMİ
- EL-MESELÜ'S-SÂİR FÎ EDEBÎ'L-KÂTİB
VE'Ş-ŞÂİR ESERİ ÇERÇEVESİNDE-

Abdulmutalip ARPA¹

¹ Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, muttalip.arpa@izu.edu.tr , Orcid: 0000-0002-0771-436X.

Giriş

Ünlü belâgat âlimlerinden biri olan Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in edebî şöhretinin zirveye ulaşmasını sağlayan belâgata dair eseri *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir* adlı çalışmadır. Öğretici üslubuyla ön plana çıkan bu eser, Arap dilinin öğretimi ve kitâbet alanlarında kılavuz niteliğindedir. Belâgatte güzeli çirkinden ayırmak için kaideleri değil edebî zevki önceleyen İbnü'l-Esîr, edebî zevkin geliştirilmesi için yapılması gerekenleri, Arapça öğrenmek için takip edilmesi gereken yöntemleri, yaratıcı bir üsluba sahip olmak için gerekli pratikleri eserinde belirtmektedir. Müellifin eserinde seçtiği örnekler, bu örneklerin analizleri, Arapça diline dair verdiği gramer bilgileri, edebî sanatlar ve daha nice belâgat konularıyla söz konusu eser teorik bilgileri sunarken okuyucuyu dile dair pratiğe de teşvik etmektedir.

1. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in Hayatı

Tam adı Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî olan âlim İbnü'l-Esîr lakabı ile tanınmaktadır.¹ Babası Muhammed b. Muhammed, Musul Hükümdarı İmâdüddin Zengî'nin veziri olan Ebû Ca'fer el-İsfahânî katındaki itibarından ötürü "Esîr" (itibarlı, tercih edilen) lakabını almış, âlim olarak yetiştirdiği üç oğlu da "Beni'l-Esîr" şeklinde tanınmıştır.² Bu üç kardeşin büyüğü Mecdüddin el-Mübarek, ortancası İzzeddin, küçüğü ise Ziyâeddin'dir.³

Hicri 20 Şâban 558 (m. 1163) tarihinde⁴ Cezîre-i İbn Ömer'de (Cizre) doğan ve büyüyen Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, 579 yılında babası ile Musul'a göç etmiş ve eğitimini burada tamamlamıştır.⁵ Lügat ve beyan ilimlerini öğrenen İbnü'l-Esîr şiire olan ilgisi sebebiyle Buhtürî, Mütenebbî ve Ebû Temmâm'ın divanlarını ezberlemiştir.⁶

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr eğitimini tamamladıktan sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yanında hizmet etmeye başlamıştır. Birkaç ay hizmet ettikten sonra Selâhaddîn'in oğlu el-Melikü'l-Efdal, İbnü'l-Esîr'in kendi hizmetine verilmesini talep etmiş, Selâhaddîn-i Eyyûbî ise tercih hakkını İbnü'l-Esîr'e tanımıştır. El-Melikü'l-Efdâl'i tercih eden İbnü'l-Esîr, hizmetine Melik'in

¹ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Havfî - Bedevî Tabâne (Mısır: Mektebetü Nahdat Mısır, ts.), 1/27. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 5/389.

² İsmail Durmuş, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.), 21/30. Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Mustafâ Cevâd (Irak: Mecmeu'l-İlmi Irâkî, 1956), 6.

³ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Resâil İbnü'l-Esîr*, thk. Nûrî Hammûdî Kaysî (Câmiatü'l-Musul, ts.), 3.

⁴ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/27.

⁵ el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z zamân*, 5/389. el-Cezerî, *Resâil İbnü'l-Esîr*, 4.

⁶ el-Cezerî, *Resâil*, 4.

özel kâtibi olarak devam etmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatına kadar bu görevi yerine getiren İbnü'l-Esîr, 589 yılında Selâhaddîn'in vefatı üzerine el-Melikü'l-Efdal'ın Şam hükümdarı olmasıyla vezirliğe terfi etmiştir.⁷ Efdal'ın yanında siyasi görevini sürdüren İbnü'l-Esîr, bir süre sonra Efdal'ın kardeşi Halep Hükümdarı Gâzî el-Melikü'z-Zâhir'in hizmetine girmiş, ancak kısa süre sonra onun yanından da ayrılıp Musul'a dönmüştür. Hayatının geri kalan kısmını Musul Hükümdarı Nâsirüddin Mahmud Arslanşah'ın divan kâtibi olarak sürdürmüş, 29 Rebîülâhîr 637 tarihinde de vefat etmiştir.⁸

2. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in Edebi Kimliği

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr siyasî hayatının yanı sıra ilim özellikle edebiyat alanıyla ilgilenmiş, siyasî kimliği sebebiyle pek çok edip ve âlimle tanışma imkânı bulmuş ve onlardan istifade etmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Esîr edebiyat, belagât, inşâ usulü, tenkit gibi alanlarda kıymetli eserler telif ederek ilmî ve edebî bir şöhrete kavuşmuştur.⁹

İbnü'l-Esîr'in eserlerini iki farklı üslup ile te'lif ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; mektuplarında kullandığı secilerin (nesir içindeki kafiye) yoğun olduğu süslü ve sanatlı üslûbudur. İkincisi ise, İbnü'l-Esîr'in bu çalışmada incelenen eseri *el-Meseli's-sâ'ir* başta olmak üzere diğer ilmî eserlerinde benimsediği secisiz, kolay anlaşılan ve sanatsız olan üslûptur.¹⁰

Bir münekkîd olarak Ziyâeddin İbnü'l-Esîr herhangi bir şâiri veya kâtibi incelerken onun eskiliğine veya yeniliğine bakmaksızın edebiyata sağladığı katkıyı, getirdiği yeniliği ve şairin/kâtibin diğerlerinden ayrılan farklı yönlerini ortaya çıkarmakta ve buna göre bir değerlendirmede bulunmaktadır. Nitekim İbnü'l-Esîr eski dönem şairlerini salt bir destekleme veya yeni dönem şairlerini sırf yeni oldukları için karalama gibi bir tutum içinde bulunmadığı gibi¹¹ bir şairin/kâtibin her eserini övme veya tenkit etme gibi bir davranış da sergilememektedir. Örneğin Ziyâeddin, Ebû İshak es-Sâbî'nin (ö. 384/994) bazı risalelerini överken bazı risalelerini tenkit ettiği görülmektedir.¹²

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in belâgat ve tenkit alanında 12 eserinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu eserler haricinde mesel, şiir ve hadislerden derlediği mecmuaları ile risaleleri

⁷ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/27. el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/390.

⁸ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/28. el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/390-391, 396. Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Veşyu'l-markûm fî halli'l-manzûm*, thk. Yahyâ Abdulazîm (Kahire: Hey'etü'l-Âm li-Kusûri's-Sekâfe, 2004), 93.

⁹ Durmuş, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr", 21/30.

¹⁰ Durmuş, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr", 21/30.

¹¹ Hulusi Kılıç, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", ed. Said Özervarlı (Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999), 107.

¹² el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/9-10.

vardır.¹³ Müellifin eserleri arasında *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, *el-İstidrâk fî'r-red 'alâ Risâleti İbni'd-Dehhân el-müsemma bi'l-Me'âhizi'l-Kindiyye mine'l-me'âni't-Tâ'iyye*, *Resâ'il İbni'l-Esîr*, *el-Veşyü'l-merkûm fî halli'l-manzûm*, *el-Bedî'*, *Risâletü'l-ezhâr*, *Kifâyetü't-Tâlib fî nakdi kelâmi's-şâ'ir ve'l-kâtib*, *el-Miftâhu'l-münşâ li-hadikati'l-inşâ*, *el-Burhân fî 'ilmi'l-beyân*, *Teressülü'l-vezîr es-Sadr el-kebîr* ve *Mü'nisü'l-vahde* zikredilebilir.¹⁴

Yukarıda zikredilen eserler arasında ona şöhret kazandıran asıl telifi *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*'dir. Kitâbet ve belâgat alanlarında kaleme alınan eser bir mukaddime ve iki makaleden oluşmaktadır. İbnü'l-Esîr on fasıla ayırdığı mukaddime bölümünde beyan ilmi, sarf, nahv, meânî, hakikat-mecâz, kitâbet gibi konuları ele almaktadır. Eserin birinci makalesinde müellif, lafzî sanatları müfred ve mürekkeb olmak üzere iki başlıkta incelemektedir. Müfred başlığı altında sanatçının eser telif ederken ihtiyaç duyduğu şeyler, lafızlar arasındaki farklılıklar, müşterek lafızlar gibi konular üzerinde dururken mürekkeb başlığı altında ise seci, tecnîs, müvâzene gibi konuları ele almaktadır. Müellif eserin ikinci makalesinde ise manevi sanatları ele almakta ve bu meyanda, istiare, teşbih, tecrîd, iltifât, tevkîd, atıf ve cer harfleri, takdîm-tehîr, cümlelerin fiil veya isimle başlamasının anlam üzerindeki etkileri ve istidrâc gibi konulardan bahsetmektedir.

el-Meselü's-sâ'ir, belâgat ve beyân ilimleri üzerine yoğun bir teorik çerçeve sunarken bir edebî eserin nasıl kemâle ereceğine dair ideal tasavvurları da okuyucu ile paylaşmaktadır. İbnü'l-Esîr, eserinde Arap dilini öğrenenler için yöntem ve alıştırmalar sunmakta, dil öğrenenlerin pratikte kullanabileceği argümanları ele almakta ve böylece dili öğrenen kişinin belîğ bir edebî söyleme erişmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda âyetlerin, hadislerin ve şiir beyitlerinin çözümlenmesini edebî söylem için verimli bir argüman olarak değerlendirmekte ve eserinde bu tahlillere yer vermektedir.¹⁵

Müellif *el-Meselü's-sâ'ir* adlı eserini, kâtiplerin beyân ilminden nasıl yararlanmaları gerektiği hususunda yol göstermesi amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁶ Eserin önsözünde “Fıkîh hükümler ve deliller için fıkîh usûlü ilmi ne ise nesir ve nazım için beyân ilmi odur” açıklamasını yapan İbnü'l-Esîr, beyân ilminin önemine dikkat çekmekte ardından bu alanda yazılan eserlerden Ebü'l-Kâsım Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö.371/981) *Kitâbü'l-Muvâzene beyne't-Tâ'iyyeyn (el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî)* adlı eseri ve

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Merve Özçetin - Ali Eminoğlu, “Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr Ve Kifâyetü't-Tâlib fî Nakdi Kelâmi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2019), 400-406.

¹⁴ Muhammed Zağlûl Selâm, *Ziyâeddin b. Esîr ve Cuhûduhu fî'n-Nakd* (Mısır: Mektebetü Nahdat Mısır, ty.), 75-159. Durmuş, “Ziyâeddin İbnü'l-Esîr”, 21/32.

¹⁵ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/103-162.

¹⁶ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/35.

Muhammed Abdullah b. Sinân el-Hafâcî'nin (ö.466/1073) *Sırrü'l-fesâha* adlı eserinin bu konuda yazılan ve faydalı olan eserler olduğunu belirtmektedir.¹⁷

3. Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'in Eğitim Yöntemi

Müellifin belâgat alanında telif ettiği eseri *el-Meselü's-sâ'ir*; özü itibarıyla yaratıcı yazma becerilerini geliştiren ve Arapça öğretimine katkılar sunan bir kılavuz niteliği taşımaktadır. İbnü'l-Esîr söz konusu eserinde özellikle edebî zevkin geliştirilmesine, metinlerin eleştirel tahliline, dilsel becerilerin uygulamalı olarak kullanılmasına odaklanmakta ve bu doğrultuda hem Arapça öğrenmek hem de iyi bir yazar olmak isteyenlere öğretici bir eğitim modeli sunmaktadır. Bu bağlamda müellifin eğitim yöntemi önce edebî zevkin geliştirilmesi ardından da Arapça öğrenmek isteyen kişilerin takip etmesi gereken aşamalar başlıklarında ele alınacaktır:

3.1.Okuma ve Mütalaa Etme Yoluyla Edebî Zevkin Geliştirilmesi

3.1.1. Geniş Okuma-Mütalaa ve Dil Kullanım Mekanizmalarının Kazanılması

İbnü'l-Esîr, bir yazarın veya dil öğrenmek isteyen kişinin dilin kullanım mekanizmalarını kazanabilmesi için çokça şiir ve nesir okuması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸ Nitekim belâgat sahiplerinin kelâmına vâkıf olmak ve üsluplarını kavramak; kitâbet yeteneğini geliştirme, dil hazinesi genişletme ve kişinin özgün üslubunun oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.¹⁹ Bu anlayış, modern dil öğretimindeki “Comprehensible Input (Anlaşılabilir Girdi)”²⁰ kavramıyla benzerlik göstermektedir. Hülâsa İbnü'l-Esîr'e göre dil ve belâgat eğitiminin merkezinde geniş okuma ve ezber vardır. Müellife göre Kur'ân âyetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri ve meşhur Arap şiirleri ezberlenmeden güçlü bir ifade yeteneği kazanılamaz. İbnü'l-Esîr bu meyanda edebî ve sanatsal boyutu yüksek olan ve aşağıda arz edilen ayet ile şiirlerden bolca okunup ezberlenmesini tavsiye etmektedir:

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَفْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَفُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ

“Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu.” Denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve “Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!” denildi.²¹

¹⁷ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/33-34.

¹⁸ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/20.

¹⁹ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/59.

²⁰ Anlaşılabilir girdi; istenilen seviyede dil ediniminin gerçekleşmesi için öğrencinin çok sayıda anlaşılabilir mesaja maruz kalmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Taştekin, *Doğal Yaklaşımda Yabancı Dil Öğretimi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 41.

²¹ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/166. Hud, 11/44.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ

*Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurlarından yana da sıkıntıya düşme.*²²

İmrü'l-Kays'ın şiirinden;

قِفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِ حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ

*Durup ağlayalım, anımsayarak sevgiliyi ve meskeni.*²³

Ebu Temmam'ın şiirlerinden;

إِذَا غَامَرْتُ فِي شَرَفٍ مَرُومٍ فَلَا تَقْنَعُ بِمَا دُونَ النُّجُومِ

Yüce bir şerefi arzuladığında, yıldızlardan aşağısına razı olma.

أَلَمْ يَأْنِ أَنْ تَرَوْى الظِّمَاءُ الْخَوَائِمُ وَأَنْ يَنْظُمَ الشَّمْلُ الْمُشْتَتَّ نَاظِمُ

Ölümcül susuzluğun (kuraklığın) nadasa bırakılmış toprakları artık sulanmalı değil mi?

*Ve dağılmış birlik (aile) yeniden düzenlenmeli.*²⁴

İbnü'l-Esîr bu şekilde bol bol mütalaa edilip yapılacak ezber ile öğrencinin zihninde bir **dil hazinesi/melekesi** oluşturmayı hedeflemektedir. Nitekim dil ve belâgatın anlaşılması için de bir temel sağlanmış olacaktır.

3.1.2. Seçilen Örneklerde Muhâkat-Öykünme İlkesinin Uygulanması

İbnü'l-Esîr, eserinde pek çok edebî örnekler zikrederek bu örnekleri çözümlemekte ve örneklerin güçlü-zayıf yönlerini belirtmektedir.²⁵ Bu tahlil sonucunda İbnü'l-Esîr, yazarları yalın bir öykünmeye değil; örneklerde kullanılan üslup ve belâgat tekniklerini idrak ederek bunları uygulamaya yahut bunları geliştirmeyi amaçlayan öykünmeye davet etmektedir.²⁶ Nitekim yazar üstün olmayı amaçlıyorsa sözü mümkün olan en güzel tarzda getirmeli, ona zarif bir şekil vermelidir.²⁷ Bu durum da öğrenenin maharetini ortaya koymakta ve eğitimsel

²² en-Nahl 16/127.

²³ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/259.

²⁴ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/260.

²⁵ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/103-134.

²⁶ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/103

²⁷ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/13.

becerileri ne ölçüde edindiğini göstermiş olacaktır. Bunun neticesinde de öğrenci özgün üslup ve ifade yeteneği kesbetme seviyesine varacaktır.

İbnü'l-Esir bu meyanda, âyet, hadis ve şiirlerden birtakım edebî seviyesi yüksek ve güçlü örnekler ve örneklerin çözümlemelerini vererek bu yeteneği/yöntemi kavratmaya çalışmaktadır. Örneğin;

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ

*Onlara tevazu kanadını indirin.*²⁸

Âyette tevazu ve merhameti anlatan güçlü teşbih örneği, öğrencinin hem anlam hem de üslup açısından kavram geliştirmesini sağlamaktadır.²⁹

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ

*Onlara şehir halkını örnek ver.*³⁰

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

*Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.*³¹

İbnü'l-Esîr, bu ayetin kısa ama derin bir anlatım gücüne sahip olduğunu vurgulayarak burada bir kıssanın yalnızca birkaç kelimeyle çağrıştırıldığını, bunun **özlü ama etkili anlatımın (icâz)** örneği olduğunu söylemektedir.

Müellif, Hz. Peygamber'in sözlerinin belâgat açısından en güzel örnekleri sunduğunu vurgulayıp *Cevâmiu'l-kelim* (az sözle çok anlam) kavramı için şu hadisi örnek vermektedir:

أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ

*(İhsan) Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir.*³²

İbnü'l-Esîr, ihsan kavramını açıklayan bu kısa cümlemin “Niyetinizde samimiyetle, itaat, teslimiyet ve tevazu adabına uyarak, gereken tedbirleri alarak Allah'a ibadet etmek” gibi büyük bir manayı ifade ettiği vurgulamaktadır. Böylece öğrenci, **soyut bir kavramı (cevâmiu'l-kelim)** somut bir örnekle kavramış olmaktadır.³³

²⁸ İsrâ 17/24.

²⁹ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 2/86.

³⁰ Yâsîn 36/13.

³¹ el-Bakara 2/179. *el-Meselü's-sâ'ir*, 2/338.

³² el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 2/327.

³³ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 2/327.

İbnü'l-Esîr, belâgatın sadece kutsal metinlerde değil, Arap şiirinde de incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda üslup, teşbih, mecaz gibi konuları işlerken Arap şairlerinden bol örnekler vermektedir. Mesela *Teşbih* bahsinde, el-Mutenebbî'nin şu beytini örnek göstermektedir:

وَإِذَا أَنْتَكَ مَدَّمتي مِنْ نَاقِصٍ فَهِيَ الشَّهَادَةُ لِي بِأَنِّي كَامِلٌ

*Eksik birinden sana bana dair kınama gelirse, bu benim olgun olduğuma bir şهادettir.*³⁴

İbnü'l-Esîr bu örneği, teşbih-i maklûb (**teşbihin tersine çevrilmiş biçimi**) öğretmek için kullanmaktadır.³⁵

İbnü'l-Esîr ayrıca dönemin kâtiblerinden alınmış güzel cümle ve ifadeler aktarmaktadır. Mektup ve hitabet üslubunda uygun söz seçimini anlatırken vezir İbnü'l-Amîd'in bir mektubundan şöyle bir örnek vermektedir:

Söz, kalemin kılıcıdır; doğru kullanmazsan kesmez, yanlış kullanırsan yaralar.

Bu örnekte öğrencilere **üslup seçiminin önemi** ve **edebî ifadenin işlevi** öğretilme amacı vardır. Yukarıda zikredilen tüm örnekler, İbnü'l-Esîr'in bilgiyi soyut düzeyde aktarmak yerine metin temelli bir öğretim yaklaşımı benimsediğini; öğrencinin kavramları somut örnekler aracılığıyla kavramasını hedeflediğini ve âyet, hadis, şiir ile nesir örneklerini birlikte kullanarak çok katmanlı bir öğretim modeli inşa ettiğini göstermektedir.

3.1.3. İdrâk ve Anlama Yoluyla Edebî Zevkin Kazanılması

Edebî zevk, salt teorik bilgi ile değil süreklilik arz eden uygulama ve dikkatli bir mütalaanın yanı sıra fitrî bir melekenin de varlığıyla söz konusu olan bir olgudur.³⁶ İbnü'l-Esîr'e göre edebî zevk, iyi ile kötü sözü, belâgatlı kelâm ile yapmacık kelâmı ayırt etmeyi sağlayan temel güçtür. Bu güç yalnızca gramer bilgisi ile değil aynı zamanda dilin estetiğini duyumsama kudretidir.

İbnü'l-Esîr'in edebî zevkin kazanımı çerçevesinde başvurduğu yöntemlerinden biri, kötü örnekleri eğitimin bir parçası haline getirmesidir. Ona göre öğrenci, yanlış kullanımları görmeden doğruların değerini kavrayamaz. Bu bağlamda İbnü'l-Esîr, **belâgat ve fesahat**

³⁴ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 3/234.

³⁵ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 3/234.

³⁶ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 1/20, 164.

ölçülerini öğretirken özellikle yapmacık, aşırı süslü veya manasız ifadeler içeren beyitleri örnek olarak getirmekte ve ardından bunları **eleştirerek öğrencinin zevk-i selimini (edebî zevkini)** eğitmektedir.

كَأَنَّكَ فِي جَفْنِ الرَّدَى وَهُوَ نَائِمٌ

وَقَفْتَ وَمَا فِي الْمَوْتِ شَأْنٌ لَوَاقِفٍ

Durmuşsun, ölümün içinde durduğuna şüphe yok;

Sanki ölümün göz kapağındasın da o uyuyor.³⁷

İbnü'l-Esir, yapmacık ve fesahate aykırı nitelikte olan bu beyti öven bazı kimseleri eleştirerek şöyle der: “Bu beyitte ilk bakışta güzel bir hayal var gibi görünür; fakat dikkatle bakıldığında, anlamı bulanık ve hakikatten uzak bir teşbihtir. Zira ölümün ‘göz kapağı’ olur mu? Uyuyan bir şeyin içinde durulabilir mi?”. Ona göre bu tür ifadeler zarif görünse de fesahat ölçülerine aykırıdır. Nitekim fesahat, lafzın süsüyle değil, mananın açıklığı ve zarafetiyle ölçülür. Anlamı kapatan bir süs, süs değil, kusurdur.³⁸

İbnü'l-Esîr, buna karşılık **fasih ve dengeli bir söyleyişe örnek olarak** şu beyti zikretmektedir:

فَتَسَكَّتْ بِفَيْضِ دَمْعِ ذُرُوفٍ

نَطَقَتْ مَقَالَةُ الْفَتَى الْمَلْهُوفِ

Hasret içindeki gencin gözbebeği konuştu da

Ben taşan gözyaşlarımla hıçkırdım.³⁹

İşte bu, **gerçek belâgattir**. Hem lafız tatlı hem mana açıktır. Teşbih yerindedir, abartı yoktur. Böyle bir söz kulağa hoş gelirken zihni yormaz.

Yukarda verilen iki örnek arasındaki fark, İbnü'l-Esîr'in öğretim yönteminin özünü göstermektedir. O, öğrencinin yalnızca bilgi değil edebî sezgi kazanmasını hedeflemekte, bu şekilde karşılaştırmalı örnekler vererek öğrencilerin **analiz ve düzeltme** yapmasını sağlamaktadır.

³⁷ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 3/165.

³⁸ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 3/165.

³⁹ el-Cezerî, *el-Meselü's-sâ'ir*, 2/118.

3.2.Eğitim Yönteminde Takip Edilmesi Gereken Aşamalar

3.2.1. Edebî Metinlerin Analizi

İbnü'l-Esîr, metinleri lafızlar, terkipler, belâgat tasvirleri, anlamlar gibi temel öğelerine ayırmakta ve her öğeyi ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bu analiz, metnin nasıl oluşturulduğunu ve öğelerin metnin bütününe nasıl hizmet ettiğini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda metnin analizi, yazarın metinle olan etkileşimini ortaya çıkarmaktadır. İbnü'l-Esîr'e göre söz konusu etkileşimi oluşturan metin analizi şu şekilde gerçekleşmektedir:

Edebî zevke ulaşma: Metne karşı oluşan ilk duygusal ve estetik karşılıktır.

Metnin tefsîri: Metindeki zâhir anlamların boyutlarını ve delâletlerini ortaya koymak, yorumlamaktır.

Gerekçeleştirme: Metnin olumlu-olumsuz yönlerini tespit etmek, bu yönlerin sebeplerini araştırmak, belâgat ve edebî sırları ortaya çıkarmaktır.

Değerlendirme: Metnin kalitesini, etkisini ve metin örgüsünün sağlamlığını değerlendirmektir.

Bu analiz yöntemi, edebiyat ve Arap diline ait bütün eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılabilen araştırmacı ve öğretici bir yöntem teşkil etmektedir.

3.2.2. Metnin Belâgatı ve Estetik Güzelliğinin Keşfi

İbnü'l-Esîr, Ebû Ya'kûb Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) tasnifi doğrultusunda belâgat ilmini meânî, beyân ve bedî' olarak ele almakta ve bu ilimleri salt kaideler olmaktan ziyade düşüncenin güzel ve etkili bir şekilde ifade edilmesine katkı sağlayan canlı araçlar olarak sunmaktadır. İbnü'l-Esîr, düşüncenin bu şekilde sanatlı biçimde söylenmesini lafzî işçiliğe dayandırmakta, bu bağlamda kelimelerin yapılarına ve ses fonetiğine özel bir önem vermektedir. Yazara, fasih, sağlam ve anlaşılır kelimeler tercih etmesini tavsiye eden müellif, onu kaba, garip ve yapmacık lafızlardan sakındırmaktadır.⁴⁰ Aynı zamanda müellif cinas, secî' ve muvâzene gibi sanatların nesre kattığı müzikal ve fonetik güzellikten bahsederek yazarı bu sanatları kullanmaya teşvik etmektedir.⁴¹ Sanatlı bir söylem için lafzî işçiliğin yanında manevî işçiliğin olması gerektiğini de düşünen İbnü'l-Esîr, manaları analiz ederek lafızların belâgatlı formda nasıl somutlaştığını incelemekte ve bu işlemin manayı zenginleştirmedeki ve ifadenin güzelliğini artırmadaki etkisini açıklamaktadır.

⁴⁰ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/90-91.

⁴¹ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/210, 263.

3.2.3. Metnin Yapısına ve Bölümleri Arasındaki İlişkilere Vakıf Olma

İbnü'l-Esîr lafız ve mana bütünlüğünü savunmakta, edebî eserlerde lafzın manaya veya mananın lafza mutlak anlamda tercih edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁴² Müellif lafız ve mana arasındaki ilişki hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Lafız mananın giydiği elbisedir. Elbise güzel olursa mana daha da güzelleşir.” İbnü'l-Esîr lafız ve mana bütünlüğünün yanı sıra ses ve ritim güzelliğinin önemine de dikkat çekmekte, metinde kullanılan kelimelerin tınısının, harflerin ses uyumunun ve oluşan seslerin kulak üzerindeki etkisinin de mühim olduğunu belirtmektedir.

3.2.4. Yaratıcılığın Fiilî Alıştırması ve Teorik Düzeyi Aşması

İbnü'l-Esîr yazarın sadece teorik bilgiyle yetinmesini tavsiye etmediği gibi, salt taklitten oluşan bir üslubu da önermemektedir. Bunun yerine yazara kendi yaratıcılığı ile birleştirdiği bir öykünmeyi ve tesirli metinler ortaya çıkarmayı tavsiye etmektedir. İbnü'l-Esîr'e göre bu tavsiye, sırf teoriyle değil alıştırma ve uygulama ile gerçekleşmektedir.⁴³ Böyle bir pratik, dili öğrenmek isteyen kişiye Arap kültürü, tarihi ve meselleri (atasözleri) üzerinde geniş bir birikim kazandırmakta, doğru ifadeleri yerinde kullanabilme farkındalığı sağlamaktadır.⁴⁴

⁴² el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 2/241.

⁴³ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/35.

⁴⁴ el-Cezerî, *el-Meseli's-sâ'ir*, 1/53-56.

4. Sonuç

İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-sâir* adlı eserinde benimsediği dil öğretim yöntemi, bütüncül olmakla birlikte teori ve pratiği birleştirici niteliktedir. Müellif, fiilî araştırmayı ve dil kullanımına dair beceri kazanımını öncelemektedir. İbnü'l-Esîr dili öğrenen kişinin edebiyat melekesini, çokça okuma ve muhâkat yoluyla edebî zevki besleyerek inşâ etmeye odaklanmaktadır. Yazarın yaratıcılığını geliştirmek adına müellif *el-Meselü's-sâ'ir*'de metinlerin veya örneklerin eleştirel çözümlemelerine yer vererek belâgat sırlarını açığa çıkarmaktadır. İbnü'l-Esîr, doğru anlama, edebî ürünün sırlarını ve estetiğini ortaya çıkarma, edebî ürünün boyutlarını ve öğelerini belirginleştirme, öğrenen aşamasından üretici ve yaratıcı inşâ aşamasına geçme gibi yöntemleri eserinde sunarak Arapça öğrenmek isteyen kişinin zihninde dil-edebiyat kültürünü kökleştirmeyi ve çeşitli yaratıcı uygulamaları yerinde kullanmasını hedeflemektedir. Hülâsa, İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-sâ'ir*'i, klasik Arap belâgatının sınırlarını aşarak **dil öğretimine dair sistematik bir teori** ortaya koymakta; metin temelli öğrenme, örnek analizleri, üslûp farklılıklarının karşılaştırılması ve çok katmanlı anlam inşası, onun modelini hem **geleneğe bağlı** hem de **modern öğretim yaklaşımlarına açık** kılmaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr, sadece bir belâgat teorisyeni değil, aynı zamanda **Arap dili eğitiminin erken dönem pedagogu** olarak da değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Cezerî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Câmiu'l-Kebîr*. Thk. Mustafâ Cevâd. Irak: Mecmeu'l-İlmi Irâkî, 1956.
- Cezerî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meseli's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. Thk. Ahmed el-Havfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü Nahdat Mısır, ts.
- Cezerî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Veşyu'l-markûm fî halli'l-manzûm*. Thk. Yahyâ Abdulazîm. Kahire: Hey'etü'l-Âm li-Kusûri's-Sekâfe, 2004.
- Cezerî, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Resâil İbnü'l-Esîr*. Thk. Nûrî Hammûdî Kaysî. Câmiatü'l-Musul, 1. Basım, ts.
- Durmuş, İsmail. "Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- İrbilî, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z zamân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Kılıç, Hulusi. "Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri". ed. Said Özervarlı. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999.
- Özçetin, Merve - Eminoglu, Ali. "Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr ve Kifâyetu't-Tâlib Fî Nakdi Kelâmi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri Ve Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 398-419.
- Selâm, Muhammed Zağlûl. *Ziyâeddîn b. Esîr ve Cuhûduhu fî'n-Nakd*. Mısır: Mektebetü Nahdat Mısır, ts.
- Taştekin, Kadir. *Doğal Yaklaşımda Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.

BÖLÜM 2

KİLİSLİ URYANİZADE MEHMED EFENDİ'NİN (Ö. 12/18. YY) HAYATI, İLMİ ŞAHSİYET, ESERLERİ VE ŞERHU'L- VELEDİYYE MİNE'L-ADAB ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Yusuf DOĞAN¹

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, orcid: 0000-0001-9070-9635, doganyusuf58@hotmail.com.

Giriş

Bir gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmalara ve bunu esaslarını inceleyen bilimin adı olan münâzara, birçok edebiyatlarda kullanılmış, İslami edebiyat ürünlerinin yer aldığı Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında etkin bir şekilde kullanılmış ve bu alanla ilgili de eserler telif edilmiştir.

Arap edebiyatında Câhiliye döneminde muhâvere, müfâhare ve münâfere olmak üzere nesir şeklinde hakemlerin huzurunda kendisini gösteren münâzara; İslâmî dönemde tamamen edebî bir tür niteliği taşıyan, özellikle halife saraylarında iki zıt veya farklı unsurun konuşturulması, kendi erdem ve üstünlüklerinin dile getirilmesi ve karşı tarafın delillerini çürüterek galip gelinmesi şeklinde gerçekleşen münazara çeşitleriyle ortaya çıkmıştır (Durmuş,2020, 31/576).

İslam ilimlerinin tedvini, teşekkülü ve birer müstakil ilim haline gelmeleriyle birlikte dil ilimleri başta olmak üzere fıkıh, mezhepler, tarih, felsefe ve mantık gibi alanlarda ilmî bir konunun tartışıldığı münazaralar, ayrı bir kategori oluşturarak İslâm ilimleri tarihinde önemli bir yer işgal ettiği tespiti yapılmıştır (Durmuş,2020, 31/576). Bu münâzaraların en meşhuru nahivle ilgili Hârûnürreşîd'in sarayında Emîn ile Me'mûn'un hocası ve yedi kurrâdan biri olan Kûfe dil mektebinin reisi Ali b. Hamza el-Kisâî ile Basra dil mektebinin reisi Sîbeveyhi arasında gerçekleşmiş, “*el-Mes'ele'tü'z-zünbûriyye*” adı verilen münâzarada bir Arap atasözünde geçen bir kelimenin i'rabı tartışma konusu olmuş, hakemlik yapacak bir otorite bulunamayınca çölden getirilen bedevîlerin hakemliğine başvurulmuş, rivayete göre saray hocası Kisâî'nin küçük düşürülmesi istenmediğinden bedevîlere telkin edilen cevap verdirilmiş, neticede Sîbeveyhi, mağlûp duruma düşürülmüştür. Bu haksızlığı hazmedemeyen Sîbeveyhi Arap ülkelerini terkederek asıl memleketi olan İran'a gitmiş ve genç yaşta kahrından ölmüştür (Durmuş,2020, 31/577).

İslam tarihinde böyle sert tartışmaların ya da yanlı/tafagir hakemlik sonucu trajik olayların yaşandığı münazaralar olmuştur. Bütün bunlara karşı İslami literatürde bir taraftan münazaranın pratik örneklerini ele alan, diğer taraftan da teorik olarak münâzarayı ele alan eserler kaleme alınmıştır.

1. Münazaranın Pratik Örneklerini Ele Alan Edebî Eserler

Münazaranın ilk pratik örneklerini özellikle hayale dayanan edebî münâzara Câhiz, *Müfâharetü'l-cevârî* ve *'l-ğilmân* (adlı risâlesinde genç kız ve erkeklere münâzara

yaptırmış, siyah ve beyaz insanları övünme yarışına tutuşturduğu *Müfâharetü's-sûdân ve'l-humrân (ve'l-bîzân) (Fahrü's-sûdân ale'l-bîzân)* adlı risâlesinde (Durmuş,2020, 31/577). Münâzara örneklerinin yer aldığı diğer eserler şunlardır: İbn Ebû Tâhir *Müfâharetü'l-Verd ve'n-Nercis*, Nâşî el-Ekber *Müfâhare beyne'z-zeheb ve'z-zücâc' ve Tafdîlü's-sûd(ân) 'ale'l-biz(ân)* -Brockelmann, GAL, I, 128-; Abdülbâkî el-Yemenî *Müfâharetü'l-kindîl ve's-şem'adân* (Kahire 1934, Münâzarât fi'l-edeb içinde Münâzara beyne'l-kindîl ve's-şem'adân adıyla), İbn Nübâte el-Mısırî *el-Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem* -Beyrut 1312; Kahire 1934, Münâzarât fi'l-edeb içinde-, Süyûtî *Müfâharetü'l-ezhâr -el-Makâmetü'l-verdiyye*, Kahire 1272, 1275-, Muhammed Mübârek el-Cezâirî *Ebhâ makâme fi'l-müfâhare beyne'l-ğurbe ve'l-ikâme* (Dımaşk 1296), *Ğarîbü'l-enbâ fî münâzarati'l-ard ve's-semâ* -Dımaşk 1302-, *Müfâhare beyne's-semâ' ve'l-ard* (Ğarîbü'n-nebe fî münâzarati'l-ard ve's-semâ, Dımaşk 1299); (Durmuş,2020, 31/577).

Arap edebiyatında münâzara örnekleri konusunda önemli çalışmalardan birisi de Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-'ulemâ* adlı eseridir. Bu eserde başlangıçtan IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar İslâm âlimleri arasında geçen tefsir, fıkıh ve kelâm ile ilgili birkaç mesele dışında, çoğu Arap şiirini, bazı âyetleri ve birkaç hadisi ilgilendiren ve lügat, iştikak, gramer, i'rab, ğarîb kelimeler, şiir eleştirisi, anlam, yorum gibi konularda ince meseleler etrafında odaklaşan tartışmalar II (VIII) ve III. (IX.) toplanmıştır (Durmuş,2020, 31/577).

Yukarıdaki eserlerin dışında ilmî münâzaraları ele alan diğer eserlerin başlıcaları şunlardır: *Münâzara beyne Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî ve'l-Hâtimî* (nşr. Hasan M. eş-Şemmâ', Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb bi-Câmi'ati'r-Riyâd, sy. 4 -Demmâm 1395-1396, s. 237-295-, Abdülmecîd et-Türkî *Münâzarât fî usûli's-Şerîati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî* -nşr. ve trc. Abdüssabûr Şâhîn, Beyrut 1406/1986-, Ebû Hayyân et-Tevhîd *el-Mukâbesât* (nşr. Mirzâ Hüseyin eş-Şirâzî, Bombay 1306/1889) *el-İmtâ' ve'l-müânese* -nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn, Kahire 1939-1944; Beyrut 1953-, Ca'fer b. Ahmed İbnü'l-Heysem *Kitâbü'l-Münâzarât* -nşr. ve İng. trc. Wilferd Madelung – Paul E. Walker, London 2000-; Fahreddin er-Râzî *Münâzaratü Fahriddîn er-Râzî fî bilâdi Mâ verâi'n-nehr* (nşr. ve İng. trc. Fethullah Huleyf, Beyrut 1967; Muvaffakuddin İbn Kudâme *Münâzara fî'l-Kurâni'l-Azîm* (nşr. Muhammed b. Hamed el-Hamûd, Küveyt 1410/1990, Seyyid el-Cümeyyilî *Münâzaratü İbn Teymiyye maa fukahâi aşrihi* -Beyrut 1405/1985- (Durmuş,2020, 31/577).

1.1. Teorik Olarak Münâzarayı Ele Alan Eserler

Teorik olarak münâzarayı ele alan eserlere geçmeden bu konuda iki ekol olduğunu belirtmeliyiz. Konuya eğilen İbn Haldûn teorik olarak elen eserleri iki ekolde sınıflandırmıştır (Yavuz, 2020, 31/575):

- a) Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî usulü,
- b) Rükneddin el-Amîdî usulü.

el-Pezdevî Usulü'ne göre münâzara sadece Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyastan oluşan dinî delillere dayanılarak yapılmasını esas alır ve dinî çerçeveye sınırlı tutar. el-Amîdî *Usulü*'ne göre tartışmada dinî, felsefî ve mantıkî konularda delil olarak kullanılabilecek her bilgiden yararlanmayı uygun görür. Bu yönleme geniş ölçüde akıl yürütme ve her konuda delil getirmeye imkân tanıdığı için daha çok kabul görmüş, ancak mugalata ve safsata türü kıyasların da kullanılmasına yol açması sebebiyle eleştirilmiştir -Muḩaddime, III, 1068-.

Münâzara ilmi hakkında eserler yazılmış ve hatırı sayılır sayıda eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin hangi ekolle yazıldığına değinmeyeceğiz. Ancak 12 adet olarak günümüze gelebilen yazılan risâle ve kitapların başlıcaları şunlardır: Rükneddin el-Amîdî *el-İrşâd fî ilmi'l-hilâf ve'l-cedel*, Ahmed b. Hibetullah el-Medâinî *Ahkâmü'l-cedel ve'l-münâzara* -Keşfü'z-zunûn, I, 69-, Adudüddin el-Îcî, *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara*, Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî *el-Îzâh li-kavânîni'l-istilâh fî'l-cedel ve'l-münâzara* -Kahire 1955-, Muhammed b. Eşref es-Semerikandî *Risâle fî âdâbi'l-bahs ve turukü'l-münâzara* -Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2661-, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Usûlü'l-mantık ve'l-münâzara* -Kahire 1335-, Taşköprizâde Ahmed Efendi *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara* (Kahire 1310), İsmâil Hakkı Bursevî *Şerh Alâ Âdâbi'l-bahs li-Taşköprizâde* -İstanbul 1273-, Saçaklızâde *er-Risâletü'l-velediyye fî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara* -İstanbul 1325-, Ali Rızâ Ardahânî *Mi'yârü'l-münâzara* -İstanbul 1307-, Mustafa Sabri *İlmü âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara* -Kahire 1912-, Muhammed Cemâleddin İstânbûlî *Şerhu'l-Manzûmeti'z-zâhire fî kavânîni'l-bahs ve'l-münâzara* -İstanbul 1322-, Şirvanlı Ahmed Hamdi *İlm-i Münâzara* -İstanbul 1293-, Hamd b. İbrâhim el-Osman *Usûlü'l-cedel ve'l-münâzara fî'l-Kitâb ve's-Sünne* -Küveyt 1422- (Yavuz, 2020, 31/575-576).

Günümüze kadar gelebilen bu eserlerden başka çalışmalar da olabilir. Bizi burada ilgilendiren Saçaklızâde'nin yazmış olduğu *er-Risâletü'l-velediyye fî âdâbi'l-*

baḥş ve 'l-münâzara -İstanbul 1325- adlı eseridir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi eser üzerine şerhler, haşiyeler ve ta'likalar yazılmıştır. Bu şerh yazarlarından birisi de Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin (Mehmed el-Hanefi b. Osman b. Abdillâh el-Kilisî), (ö. 12/18. yy) olmuştur. *Bu sempozyumu fırsat bilerek Kilisli bu alimin halen yazma olan bu eserini tanıtmayı ve akademik çalışmayla da yayınlamayı amaçladık.* Ancak öncelikli olarak kısaca Saçaklızâde'nin hayatı, ilimi ve yönü ve eserlerini peşine Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin (Mehmed el-Hanefi b. Osman b. Abdillâh el-Kilisî) biyografisini ele alacağız daha sonra eserin yazma olarak, tavsifi, muhtevası, metodu vb. konuları inceleyerek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

2. Saçaklızâde Mehmed Efendi

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin çalışmalarını incelemekten önce Osmanlıda münâzara ilmini ele almamız gerekir. Osmanlı medreselerinde eğitim ve “*Âdabu'l-bahs ve 'l-münâzara*” veya kısaca “*Âdâb*” adı altında okutulan münâzara ilmiyle ilgili İslam dünyasında da meşhur olan Semerkandî'nin “*Risale fi adabi'l-bahs*” adlı eseri okutulmuş, Osmanlı'da da Taşköprüzâde, Saçaklızâde (Ma'raşî), İsmail Gelenbevi gibi alimler takip etmiş ve eserler telif etmişlerdir (Adanalı, 2024). Görüldüğü gibi Saçaklızâde medreselerde ders veren Osmanlı âlimi olarak konuya kayıtsız kalmamış, eserler telif ederek oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. O eserlerden birisi de *er-Risâletü'l-velediyye*'dir ki, bu risâle münâzara ilminin teorisini ele almaktadır. Bizim de üzerinde çalıştığımız *Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Adab* adlı eseri *er-Risâletü'l-velediyye*'nin şerhidir.

2.1. er-Risâletü'l-Velediyye

Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Adab* adlı eserin tanıtımına geçmeden önce Saçaklızâde'nin münâzara ilminin teorisiyle ilgili eserlerini kısaca zikretmek konuyu daha açık hale getirecektir. Saçaklızâde'nin münâzara ilmiyle ilgili kaynaklarda *Takrîrû'l-Ḳavânîni'l-Mütedâvile min 'ilmi'l-Münâzara*, *er-Risâletü'l-velediyye*, *Şerhu'r-Risâleti's-Semerḳandiyye* (Saçaklızade, 2017: 71-72), *Tübdetu'l-Munâzara*, *Andelîbu'l- Munâzara*, *Andelîbu'l- Munâzara ve Şerhuhû* adlı eserler geçer (Saçaklızade, 2017: 60).

Bu eserlerle ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Saçaklızâde münazaranın teorisi ile ilgili *Takrîrû'l-ḳavânîni'l-mütedâvile min 'ilmi'l-münâzara* -İstanbul 1289- adlı eser telif etmiş peşine *Tahrîrû't-Takrîr* adıyla şerhetmiş -İstanbul 1289-, bir de *er-Risâletü'l-velediyye* adıyla ihtisar/özet eser telif etmiştir -İstanbul 1268, 1318, 1325-.

Tahsin Özcan'a göre Saçaklızâde *Takrîrû'l-kavânîni telif etmiş* ardından *Tahrîrû't-Takrîr* adıyla şerhetmiş -İstanbul 1289- peşine de *er-Risâletü'l-velediyye* ismiyle özetlenmiştir (Özcan, 2008: 35/369). *Takrîrû'l-kavânîn*'in tahkikli neşrini yapan Yusuf Türker'e göre ise Saçaklızâde önce *Takrîrû'l-kavânîn*'i telif etmiş peşine *er-Risâletü'l-Velediyye* adlı risalesinde ihtisar etmiş daha sonra da şerhetmiştir (Saçaklızade, 2017: 71-72).

Saçaklızâde *er-Risâletü'l-velediyye* üzerine şerh, hâşiye ve ta'lika yazmıştır. Ayrıca başka alimler tarafından *er-Risâletü'l-velediyye* üzerine şu şerhler de yazılmıştır: Saçaklızâde'nin öğrencisi Hüseyin b. Haydar et-Tebrîzi (ö. 1176/1762) *Câmiu'l-Kunûz Nefâisu't-Takrîr*, Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Âmidî *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye fî Fenni'l-Münâzara*, Abdulvahhâb b. Hüseyin Veliyyüddîn el-Âmidî *Abdulvahhâb ale'l-Velediyye*, Kara Halîl b. Muhammed el-Konevî el-Birgilî (ö. 1123/1711) *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye fî Fenni'l-Münâzara*, Molla Ömerzâde Muhammed b. Hüseyin el-Behisnî *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye*, yazarı bilinmeyen diğer bir şerh *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye*, Nazikzâde Hasan b. Mustafâ el-İslâmbevî *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye*, Abdulkadîr b. Mehmed Çorumî (ö. 1201/1786) *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye*, İbrâhîm b. Ahmed el-Hatîb el-Karahisârî *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye*, Erzurumî İshâk Efendi *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye* ve son olarak Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi (ö. 12/18. yy) *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye* (Saçaklızade, 2017: 55-58).

er-Risâletü'l-Velediyye üzerine bu kadar şerh yazılması bu eserin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi böyle önemli bir esere Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi (ö. 12/18. yy) *Şerhu'r-Risâleti'l-Velediyye* adında bir şerh yazmıştır ki, bizim de tanımını yapacağımız çalışma budur. Fakat burada öncelikli olarak Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin yazdığı şerhin değerini anlayabilmek için *er-Risâleti'l-Velediyye*'nin muhtevasını vermeye çalışacağız.

Bir çok yazması olan ve baskıları yapılan -İstanbul 1268, 1318, 1325- *er-Risâletü'l-Velediyye*, “بسم الله وبحمده” ile başlar, salâtu selam ve dua ile devam eder. Saçaklızâde münâzara ilmiyle ilgili bu risâleyi çocuğu ve onun gibi ders gören medrese öğrencileri için yazdığını “هذه رسالة في فن المناظرة، عملتها لك يا ولد ولأمثالك المبتدئين” cümleleriyle ifade ettikten sonra münazaranın terim anlamını verir (Saçaklızade, ts., 28). Müellif münâzarayı 3 babta ele alır. Birinci bab “ta'rîf”, tarîfin lafzî ve hakîkî kısımları üç fasılla başlar. İkinci babta “taksîm” ve kısımları altı fasılda ele alınır (Saçaklızade, ts.: 32-34). Üçüncü bab “tasdik” ve *men'*, *muâraza* ve *nakz* gibi kısımları “makale”

adlarıyla; birinci makalede “*men*”, ikinci makalede “*muâraza*” ve üçüncü makalede “*nakz*” incelenir. Risâle hamd, selam “والحمد لله الذي بعزته وجلاله تتم الصالحات: سبحان ربنا رب والحمد لله رب العالمين العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين” dualarıyla sona erer (Saçaklızade, ts.: 35-45).

Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi’nin *er-Risâletü’l-Velediyye*’ye şerh yazanlardan birisi olduğunu belirtmiştik. Şimdi Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi ve yazdığı şerhi ele alalım.

3. Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi

Bursalı Mehmet Tahir Efendi Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi’nin *er-Risâletü’l-Veldiyye* üzerine şerh yazdığını belirtmiştir. Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi’nin biyografisiyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Ancak babası Uryânî ve Kilîsî nisbeleriyle meşhur Osman b. Abdullah’la ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Babası Osman b. Abdullah, Halîl b. Ali el-Murâdî ve Bağdatlı İsmâil Paşa’ya göre Halep’te doğmuştur (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658). Zırıklî ise Kilis’te doğduğunu ve orada ilim tahsilini yaptığını ifade etmiştir (Zırıklî, 2002: 4/209; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459). Kilîsî (Kilisli) nispesini de bundan dolayı almış olabileceğini söyleyebiliriz. Kilis’e Halep’in yakın olması ve o zamanda Halep’in ilim merkezi olması sebebiyle sık sık Halep’e gitmiştir (Zırıklî, 2002: 4/209). Daha sonra İstanbul’a gelip bir müddet ikamet etmiş, orada dersler vermiş, sonra Mekke-Medine’ye gitmiş, Medine’de sekiz yıl ikamet etmiş ve orada 1168/1754-1755’de vefat etmiş ve Hz. Osman’ın kabrinin yakınlarına defnedilmiştir Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459; Zırıklî, 2002: 4/209). Babası kıymetli eserler telif etmiş, ancak bir kısım eserleri maalesef yanmıştır (Zırıklî, 2002: 4/209). Kaynaklarda geçen eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

2. *Şerhu’l-Hemziyye*: İmam Bûsirî’nin (ö. 695/1296) Hz. Peygamber’e yazdığı kasidesinin şerhi olduğu ifade edilmiştir (Zırıklî, 2002: 4/209). Bağdatlı İsmâil Paşa, ise bu eserin İbn Hacer el-Askalânî’nin kasidesi üzerine bir şerh olduğunu belirtmiştir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658). Zırıklî’ye göre bu eser Mısır’da Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de halen yazma olarak bir nüshası bulunmaktadır (Zırıklî, 2002: 4/209).

3. *Zubdetu’l-Kurâ* (Zırıklî, 2002: 4/209): Muhtemelen İmam Bûsirî’nin (ö. 695/1296) Hz. Peygamber’i methiye olan kasidesi olan *el-Hemziyye* diğer adı olan *Ummu’l-Kurâ*’nın kısaltılmış eseri olabilir.

2. *Şerhu'n-Nûniyye fi'l-Akâid*: Bu eser Hızır Bey'in eseri üzerine şerhtir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1947: 2/538). Zırıklî'ye göre Hızır Bey'in tevhîd ilmine ait *Şerhu Cevâhiri'l-Akâid* eserinden bahsetmiştir (Zırıklî, 2002: 4/209) ki, *Şerhu'n-Nûniyye fi'l-Akâid*'le aynı eser olması kuvvetle muhtemeldir. Bursalı Mehmet Tahir ise bu eserin *Hayru'l-Kalâid: Şerhu Cevâhiri'l-Akâid* olduğunu belirtmiştir (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459; Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658).

3. *Şerhu'l-Hızbi'l-A'zam*: Bu eser Aliyyu'l-Kârî'nin kitabı üzerine şerhtir. Bağdatlı İsmail Paşa bu eserin adının aynı zamanda *er-Remzu'l-Kâmil fi Şerhi'd-Duâi's-Şâmil*, olduğunu belirtmiştir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658).

4. *el-Kâşif li-Ediyeti'n-Nebiiyi'l-Ekrem*: Bu eser de (muhtemelen) Aliyyu'l-Kârî'nin kitabı *el-Hızbi'l-A'zam* üzerine diğer bir şerhtir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658).

5. *Şerhu Kasîdeti İbn Kadîb el-Bân fi'l-Medâihi'n-Nebeviyye*: Musullu mutasavvıf İbn Kadîb el-Bân'ın (ö. 570/1174) *el-Medâihi'n-Nebeviyye* adlı kasidesinin şerhi olup (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459; Zırıklî, 2002: 4/209) Kuveyt Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesi'nde (nr. 6053) bir nüshası bulunmaktadır.

(<http://library1.kuniv.edu.kw/manuscript/Scriptslist.asp?start=23721>/erişim tarihi: 21.04.2024).

7. *Şerhu'l-Avâmil*: Bir avâmil şerhi olduğu anlaşılan eser, ancak hangi avâmilin şerhi olduğu belirtilmemiştir (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459; Zırıklî, 2002: 4/209).

8. *Şerhu Tahmîsi Pîrî Zâde*: Vezir Abdullah Paşa'nın Müfti Feyzullah Efendi'yi methettiği kasidenin şerhidir.

9. *Mirsâdu'l-Murâd*: İmam Busîrî'nin "*Tahmîsu Banet Suâdu*" şiirinin şerhidir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 1/658; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459; Zırıklî, 2002: 4/209).

3.1. Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Âdâb'ın Tanıtımı

3.1.1. Yazmada Takip Edilen Metodoloji

Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Adab'ın şimdiye kadar iki yazma nüshası olduğu belirtilir. Birincisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi NEKAY04128/02 numarasında ve ikincisi ise Macar Akademisi Arapça El Yazmaları Bölümü'nde *Sharḥ al-Risālah al-waladīyah fī fann al-munāzarah* adıyla O. 120 numarada kayıtlı olduğu ifade edilir.

(<https://primarysources.brillonline.com/browse/memo-3-arabic-manuscripts-from-the-hungarian-academy/o-120-sharh-alrisalah-alwaladiyah-fi-fann-almunazarah;memo3o120>/erişim tarihi: 21.04.2024.).

Bu şerhin tanımın da kolaylıkla ulaşabildiğimiz İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi NEKAY04128/02 numarasında yer alan yazma nüshasını esas aldık. Bu nüshanın zahriyye sayfası boş ve sonra gelen sayfada bu nüshada yedi adet risale/kitap olduğu (1b) kaydı geçmektedir. Kayıta geçen risâle/kitaplar şunlardır:

1. Abdulvahhâb b. Hüseyin Veliyyüddîn el-Âmidî, *Abdulvahhâb ale'l-Velediyye*. er-Risâletü'l-Velediyye şerhidir (Saçaklızade, ts.: 56).

2. Nâzikzâde, *Fenârî Hâşiyesi*. Molla Fenârî'nin Osmanlı medreselerinde son zamanlara kadar okutulan Esîrüddin el-Ebherî'nin *Îsâğûcî (er-Risâletü'l-Esîriyye)* adlı mantık kitabına yazdığı şerh olan *el-Fevâidü'l-Fenâriyye* (Aydın, 2020: 30/246) (Osmanlıda Fenârî adıyla tanınan eser) üzerine haşiyedir.

3. Yahyâ b. Bahşî (894 (1488-89), *Lemhu'l-Mesâi'li'n-Nahviyye fî Şerhi'l-'Avâmil* 'l-Birgiviyye. Birgivî'nin Avâmil'nin şerhidir (eser hakkında geniş bilgi için bk. Karaca, 20216).

4. Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi, *Şerhu'l-Velediyye mine'l-Âdab*. er-Risâletü'l-Velediyye şerhi. Üzerinde çalıştığımız kitaptır.

5. Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770), *Zübdetü'l-Kavâ'id ve Ukdetü'l-Fevâid*. Avâmil şerhidir (Alak, 2013: 101-132).

6. Kuşadalı Ahmed Efend *Avâmil Cedid Şerhi*. Kuşadalı Ahmed Efend Birgivî'nin *Avâmil*'i üzerine bir şerhtir.

7. *Şerhu'l-Avâmi Liba'dı'l-Fudelâ*. Bu eserin müellifinin ismi yazılmamıştır.

Bu nüshada temellük kaydı ve serlevha bulunmamakla birlikte matbu olarak “*Halis Efendi Kütüphanesi*” kaydı görülmektedir. Yukarıdaki sıralamada da görüldüğü gibi Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi’nin şerhi *Şerhu’l-Velediyye mine’l-Âdâb* bu yazma eserin 31b-89a varakları arasında dördüncü olarak 24 varak halinde yer almaktadır. Müellif eserine besmele ve şu iki şiir beytiyle şöyle başlamaktadır:

يَا مَنْ يُجِيبُ كُلَّ سَائِلٍ *** وَيُفِيضُ عَلَيْهِ أَنْوَاعَ الْمَسَائِلِ

وَيَا مَنْ يَمْتَنِعُ مَكَائِدَ كُلِّ كَائِدٍ *** عَمَّنْ يَسْتَنِدُ إِلَى حَضْرَتِهِ بِأَحْسَنِ الْمَائِدِ

İslami eser yazma metodolojisinde besmele, hamdele ve salvele ile başlaması gelenek halini alması erken dönemde başlamış ve öyle de devam etmiştir. Ancak bu eserde olduğu gibi şiirle başlama metot olarak çok sık kullanılmamıştır. Nüshada hamdele gelmemiş, muhtemelen Allah’a münacatı ifade eden şiiri hamdele yerine kullanılmıştır. Salatü selam metni ise şöyledir: “بِحَجِّهِ الْبَاهِرَةِ مَنْ عَارَضَهُ مِنَ الْمُكَابِرِينَ إِلَى يَوْمِ النَّادِ

Nüshada simâ ve mukabele kaydı (serin müellife okunduğu ve müellif tarafından düzeltildiği hakkındaki kayıttır. Bk. *Yazma Eserde Metodoloji*, <https://bilgibilimi.net/yazma-eserlerde-metodoloji/erişim> tarihi: 27.04.2024.) bulunmamakta, dibace/mukaddime “وَبَعْدُ: فَيَقُولُ الْعَبْدُ الرَّاجِي لُطْفَ رَبِّهِ الْخَفِيِّ مُحَمَّدِ الْحَنْفِيِّ بْنِ عَثْمَانَ” kelimeleriyle başlar, devamında Saçaklızâde’nin *er-Risâletu’l-Velediyye* risâlesini niçin şerhettiği ile ilgili cümlelerle devam eder. Dibaceden sonra asıl metin “بِسْمِ اللَّهِ” kelimesinin şerhiyle başlar. Şerh şiirle başladığı gibi hâtimesi de altı şiir beytiyle sona erer (89b):

فَسَوْءَ الظَّنِّ لَيْسَ بِمُسْتَقِيمٍ	***	وَلَا تُسْرِعْ بِتَغْلِيظِ الْكَلَامِ
وَأَقْتَهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ	***	وَكَمْ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
يَا مَنْ عَمَّ جَمِيعَ الْبَرَايَا نَعْمَاؤُهُ	***	يَا مَنْ لَا أَلَاءَ إِلَّا الْإِلَٰهُ
عَنْ عَبْدِكَ الْجَانِي إِلَى حُسْنِ لِقَائِكَ	***	أَسْأَلُكَ أَنْ تَجْعَلَهُ وَسِيلَةً إِلَى اِقْتِنَاصِ رِضَائِكَ
وَتَبْيِضُ وَجْهُهُ أَوْلِيَائِكَ	***	يَوْمَ تَسْوَدُّ وَجْهُهُ أَعْدَائِكَ
وَحَتَمْتَ بِهِ كَافَةَ أَنْبِيَائِكَ	***	بِحُرْمَةٍ مَنْ خَلَقْتَ لَهُ جَمِيعَ أَرْضِكَ وَسَمَائِكَ

Bir koleksiyon eser içerisinde yer alan nüshanın yukarıda Macaristan'daki nüsha gibi başka nüshaları da bulunmaktadır. Bu eserin tahkikini yapacak araştırmacıların diğer nüshalara da ulaşarak karşılaştırma yapmaları gerektiği herkesçe malumdur.

Noktalı, harekesiz ve okunaklı rika yazı tipi kullanılan nüshada fasıllar, bablar ve “اعْلَمْ - قَوْلُهُ” gibi şerhte kullanılan kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış (ancak nadir de olsa siyah mürekkep kullanıldığı da olmuş), şerhedilen ana metnin ifadelerinin üzerine kırmızı çizgi çekilerek şerhten ayrılmış, bazı hatalı imlaların üzeri karalanmış, sayfa kenarlarında minhüvat kayıtları, haşiyeler ve notlar yazılmış, ancak sayfa sonlarında ta'kibe kaydı görülmemiştir. Nüshanın son tarafında 89b-90b arasındaki varaklar beyaz, ancak genelde âharlı açık nohudî kağıt kullanılmış, ancak minyatür, tezhip, cetvel ve serlevha kullanılmamıştır. Her sayfada 34 satır yer almış; telif ve istinsah tarihi kaydı yer almamıştır. İnternet pdf nüshasından alınan çıktıya göre iç kağıt ölçüsünün 7.00 cmX16 cm, dış kağıt ölçüsünün ise 12.50X20 cm olduğu görülmüştür.

Nüshanın sırtı deri, kapaklar battal ebrûlî ve aynı zamanda miklepli ve mor yarım meşin ciltli olduğu görülmüştür.

3.1.2. Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Âdâb'ın Müellife Aidiyeti

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi NEKAY04128/02 numarasında yer alan yazma koleksiyonunun beşinci eserinin zahresinden sonra gelen sayfada Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'ye ait olduğu “Velediyye Şerhi Muhammed el-Hanefî b. Osmân el-Kilîsî” ifadesi yer alır (1b). Yazmada bizzat müellif kendi adını “وَبَعْدُ: فَيَقُولُ “الْعَبْدُ الرَّاجِي لُطْفِ رَبِّهِ الْخَفِيِّ مُحَمَّدُ الْحَنْفِيِّ بْنِ عَثْمَانَ الْكَلِيسِيِّ” kelimeleriyle ifade edilir (31b). Ayrıca Bursalı Mehmet Tahir Efendi, babası Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'nin biyografisinin verirken oğlunun *er-Risâletü'l-Veldiyye* üzerine şerh yazdığını belirtir (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, ts.: 459). Bütün bunlar Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Âdâb'ın Kilisli Uryanizade Mehmed Efendi'ye ait olduğunu ortaya koyar.

3.1.3. Şerhu'l-Velediyye Mine'l-Âdâb'ın Muhtevası

Yukarıda *er-Risâletü'l-Velediyye*'nin birinci bab *ta'rîf*, tarifi lafzî ve hakîkî kısımları; ikinci babta *taksîm* ve kısımları; üçüncü babta *tasdik* ve *men'*, *muâraza* ve *nakz* gibi kısımları ele alındığı ifade edilmişti. *Şerhu'l-Velediyye* de bu eserin şerhi olduğu için aynı muhtevaya sahip olduğunu belirtmeliyiz.

Kaynakça

- Adanalı, A. Hadi. “Osmanlı Medreselerinde Tartışma Metodolojisi”. <https://osmanli.org.tr/osmanli-medreselerinde-tartisma-metodolojisi/erişim:20.04.2024>.
- Alak, Musa “Gözden Kaçan Bir Avâmil-i Cedîd Şerhi: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî'nin Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] Ukdetü'l-Fevâ'id'i”. *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı İlim Dünyası Âlimler, Müesseseler Ve Fikrâ Eserler XVIII. Yüzyıl Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bursa: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'li-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul: MEB, 1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Kesşfi'z-Zunûn*. Beyrut: MEB, 1947.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Durmuş, İsmail. “Münâzara (Arap Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/576. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Karaca, Eyyup. *Yahyâ b. Bahşî ve Lemhu'l-Mesâ'il-i'n-Nahviyye fi Şerhi'l-'Avâmili'l-Birgiviyye Adlı Eseri*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2016.
- Saçaklızade, eş-Şeyh Muhammed b. Ebû Bekir. *Takrîru'l-Kavânîn*. Kahraman Maraş: Kahraman Maraş Belediyesi Yayınları, 2017.
- Saçaklızade, eş-Şeyh Muhammed b. Ebû Bekir. *er-Risâletü'l-Velediyye*. thk. eş-Şeyh Abdulhamîd el-Îsâvî, yy., ts.
- Tuzcu, Kemal. “İslam Dünyasında Kitap Kavramı ve Yazma Metodolojisinin Oluşması”. *Nüşa Dergisi* 2017, 44/1-16.
- Özcan, Tahsin. “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yazma Eserde Metodoloji*. <https://bilgibilimi.net/yazma-eserlerde-metodoloji/erişim tarihi: 27.04.2024>.
- Yusuf Şevki Yavuz, “Münâzara”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/574-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Zirikli, Hayruddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- <http://library1.kuniv.edu.kw/manuscript/Scriptslist.asp?start=23721/erişim tarihi: 21.04.2024>.
- <https://primarysources.brillonline.com/browse/memo-3-arabic-manuscripts-from-the-hungarian-academy/o-120-sharh-alrisalah-alwaladiyah-fi-fann-almunazarah;memo3o120/erişim tarihi: tarihi: 21.04.2024>.

BÖLÜM 3

MELAYÊ CİZÎRÎ'NİN DÎVÂN'INDA TOPLUMSAL AHLÂKÎ BİR İLKE OLARAK YÖNETİM VE SİYASETİN KUR'ÂNÎ REFERANSLARI

Abdulmutalip ARPA¹

¹ Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, muttalip.arpa@izu.edu.tr , Orcid: 0000-0002-0771-436X.

Giriş

Melayê Cizîrî (1567–1640), İslamiyet'in ilk asrından beri Kürdistan'da kökleşmiş dinî düşüncenin en özgün simalarından biri olup hem şair kimliği hem sûfî kimliğine sahiptir. Onun *Dîvân*'ı, yalnızca tasavvufî bakışı değil aynı zamanda toplumsal düzenin ahlâkî ilkelerini de ele almaktadır. Cizîrî, yaşadığı 17. yüzyılın siyasal çalkantıları içinde insanın hem kendi nefsinde hem toplumda mîzânı yani ilahî dengeyi kurması gerektiğini savunmaktadır. Cizîrî eseri *Dîvân*'da toplumsal ve siyasal sorumluluğu ahlâkî bir dille açıklayarak Kur'ân'ın “mîzân, adalet, emanet, istişare, istihlaf” ilkelerini şiirsel formda okuyucuya sunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yönetim, ahlâkî bir yükümlülük; siyaset ise adaletin toplumsal yansımasıdır. Bu ilke “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder”¹ âyetiyle temellenmektedir. Cizîrî'nin *Dîvân*'ında bu anlayış, “Hüküm sahibi kendi değildir, hüküm Allah'ın emanetidir” biçiminde karşılık bulur.² Dolayısıyla onun şiiri, Kur'ân'ın adalet merkezli yönetim ilkesinin halk kültürü ve şiir estetiğiyle birleşmiş bir formudur.

1. Melayê Cizîrî ve *Dîvân*'da Ahlâkî Düzen Arayışı

Melayê Cizîrî (ö. 1050/1641), klasik dönem Kürt edebiyatının en seçkin temsilcilerinden biri olmasının yanında düşünce dünyasında Kur'ân merkezli bir ahlâk sistemini estetik bir dille inşa etmiş Kürt şairlerinin pîri ve mütefekkir bir sûfidir.³ Halk arasında “Şêxê Cizîrê” (Cizre'nin Şeyhi) ve “Reîsü's-Şuarâ” (Şairlerin Pîri) lakapları ile tanınan Cizîrî'nin⁴ en önemli eseri olan *Dîvân*, Kürt dili açısından başvuru ilk kaynaklardan biri haline gelmiştir.⁵

Asıl adı Ahmed b. Muhammed el-Cezerî⁶ olan Melayê Cizîrî, Siirt-Cizre bölgesinde Buhtî veya Bûtî (Botî) olarak bilinen Kürt aşiretine mensup olduğu için el-Bûtî nispetiyle

¹ en-Nisa, 4/58.

² Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, çev. Osman Tunç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 27.

³ Muhammed Ali Süveyrikî, *Mu'cemü A'lâmi'l-Kurd fi't-Târîhi'l-İslâmi ve'l-Asri'l-Hadîs* (Süleymaniye: Bingey-i Jin, 2005), 723.

⁴ Qanate Kurdo, *Tarîxa Edebyeta Kurdî* (Ankara: Öz-Ge Yayıncılık, 1992), 92.

⁵ Abdulcebbar Kavak, “Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında ‘el-İkdu'l-Cevherî fi Şerh-i Dîvani's-Şeyhi'l-Cezerî' Adlı Eser”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 55.

⁶ Hamdi Abdilmecid es-Selefi - Tahsin İbrahim ed-Duskî, *Mu'cemu's-Şu'arâi'l-Kurd* (Duhok: Sipîrez Yayıncılık, 2008), 61.

anılmaktadır.⁷ Melayê Cizîrî'nin doğum ve ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin İngiliz Kürdolog David Neil MacKenzie'ye (1926-2001) göre Cizîrî, 1570-1640 yılları arasında yaşamışken Alaaddin Secâdî, Cizîrî'nin 1407-1481 yılları arasında, Wezîrê Nadîrî ise 1101-1169 yılları arasında yaşadığını tespit etmiştir.⁸ Sadık Bahaeddin Amedî ve Ma'ruf Haznedar'a göre Melayê Cizîrî 1640 yılında vefat etmişken⁹ Feqî Hüseyin Sağniç, Cizîrî'nin doğum tarihini 1589, vefat tarihini 1664 olarak kaydetmektedir.¹⁰ Hülâsa Cizîrî'nin yaşadığı dönemden verdiği örneklerden yola çıkarak belirtilen tarihler arasında Melayê Cizîrî'nin miladi 1567-1640 yılları arasında yaşadığı görüşünün genel kanaat olduğu söylenebilir.¹¹

Akranları gibi Kur'ân eğitimini tamamladıktan sonra medrese eğitimine başlayan Melayê Cizîrî, Cizre, Hakkâri, Diyarbakır ve İmadiye bölgelerindeki medreselerde eğitim almıştır. 32 yaşına kadar ilimle iştigal eden Cizîrî, icâzetini hocası Molla Taha'dan almıştır.¹²

Melayê Cizîrî'nin eseri *Dîvân*, müellifin edebî hünerlerine ortaya koyarken onun ilmî derinliğini de gözler önüne sermektedir. Bu eser, yüzyıllar boyunca Kürt medreselerinde edebiyat derslerinde kaynak kitap olarak okutulmuştur. Eseri telif ettiği Kürtçe'nin Kurmancî lehçesini akıcı ve sade bir üslupla kullanmıştır. Kürtçe beyitlerin içerisinde Arapça ve Türkçe lafızlara da yer vermiştir. 75 yaşında vefat eden Cizîrî'nin bu eseri, Kürt edebiyatı sahasında yapılan birçok araştırmaya kaynaklık etmektedir.¹³

Melayê Cizîrî'nin *Dîvân*'ı, yalnızca bireysel maneviyatın değil toplumsal düzenin ve siyasal ahlâkın da şiirle ifadesidir. Cizîrî, yaşadığı coğrafyada siyasî otoritenin çözülmeye, toplumsal değerlerin sarsılmaya başladığı bir dönemde, insanı yeniden ilahî ölçüye (*mîzân*) döndürmeyi amaçlamıştır.

Dîvân'ın bütününde, “adalet, hikmet, tevazu, emanet, mîzân, nizam” gibi kavramlar yalnızca bireysel faziletler değil aynı zamanda toplumsal ve siyasî denge ilkeleri olarak ele

⁷ Kavak, “Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında ‘el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i Dîvani’ş-Şeyhi’l-Cezerî’ Adlı Eser”, 55.

⁸ Kurdo, *Tarîxa Edebyeta Kurdî*, 90.

⁹ Sadık Bahaeddin Amedî, *Hozanvânê Kurd* (Bağdat: Matbaatü'l-Mecma'i'l-Irakî, 1980), 78. Ma'ruf Haznedar, *Mêjûyê Edebê Kurdî* (Hevler: Çaphane-i Ârâs, 2010), 2/289-290..

¹⁰ Feqî Hüseyin Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî* (Stenbol: Weşanên Entîtuya Kurdî ya Stenbolê, 1992), 375-385.

¹¹ Mehmed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan* (Süleymaniye: Matbaatü Şevan, 2005), 2/415; Abdusselâm el-Cezerî, *Şerhu Dîvânî'ş-Şeyhi'l-Cezerî*, ed. Tahsin İbrâhîm Duskî (Duhok: Sipîrez Yayıncılık, 2004), 11; Molla Ahmed ez-Zivingî, *el-İkdu'l-Cevherî fî şerhi divânî'ş-şeyhi'l-Cezerî* (Kamışlı: Matbaatü Rafideyn, 1958), giriş bölümü.

¹² es-Selefî - ed-Duskî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâi'l-Kurd*, 63.

¹³ Kavak, “Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında ‘el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i Dîvani’ş-Şeyhi'l-Cezerî’ Adlı Eser”, 56.

alınır. Bu yaklaşım, Kur'an'ın yönetim ve toplum düzenine ilişkin ilkeleriyle derin bir paralellik taşır. Çünkü Kur'an'da insanın toplumsal varlığı, ahlâkın inşasıyla anlam kazanır; yönetim, adaletin temsili; siyaset ise hikmetin uygulanma biçimidir.

Cizîrî'nin dünya görüşü, temelde şu Kur'anî dengeye dayanır:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۚ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۚ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

“Allah göğü yükseltti ve mîzânı koydu; ölçüde haddi aşmayın. Ölçüyü adaletle tutun, mîzânı eksik tutmayın.”¹⁴

Bu âyet hem kâinattaki düzenin hem de toplumsal adaletin temeline “ölçü” kavramını yerleştirir. Cizîrî'nin şiirinde bu ölçü, insanın kendini yönetme biçimiyle yöneticinin toplumu adaletle idare etme sorumluluğu arasında bir köprü kurar.

2. Kur'an'da Yönetim ve Siyaset Ahlâkının Temelleri

Kur'an-ı Kerîm, yönetimi yalnızca bir iktidar aracı olarak değil, ilahî adaletin yeryüzündeki tecellisi olarak tanımlar. Bu anlayışta siyaset, ahlâkın toplumsal biçimi; yönetim ise emanet bilincinin kurumsal hâlidir. Kur'an, bireyin nefsinde başlayan adaletin toplumda tesis edilmesi için ölçü, denge, hikmet, emanet ve sorumluluk ilkelerini ortaya koyar. Yönetim, bir hiyerarşi değil, adaletin paylaşımıdır; siyaset, insanın Allah'a karşı sorumluluğunun toplumsal alandaki yansımasıdır. Bu bağlamda Kur'an'da yer alan yönetim ilkeleri, her dönemde geçerliliğini koruyan evrensel bir ahlâk sisteminin temelini oluşturur. Sırasıyla bu ilkeleri ele alalım:

2. 1. Emanet İlkesi

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder.”¹⁵

Bu âyet, Kur'an'ın yönetim ahlâkına dair en temel ilkesidir. “Emanet” kavramı, maddî bir varlığı koruma anlamını aşarak, yöneticilikten sorumluluğa kadar her tür yetkiyi kapsar. Yönetim bir lütuf değil emanet olarak görülür; bu da görevi devralan kişinin hem halka hem Allah'a karşı sorumluluğunu ifade eder. Emaneti ehline vermek, liyakat ilkesinin ilahi

¹⁴ er-Rahmân, 55/7-9.

¹⁵ en-Nisâ, 4/58.

kökenini gösterir. Âyette “adaletle hükmetmek” ifadesi, yönetimin meşruiyetinin yalnızca adaletle mümkün olabileceğini bildirir. Dolayısıyla emanet ilkesi, Kur’ân’da hem bireysel hem kurumsal ahlâkın temel dayanağıdır.

2. 2. Adalet İlkesi

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

“Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardımı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zulmü yasaklar.”¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de adalet, kâinatın nizamını sağlayan temel ilkedir. Bu ilke, sadece hukukî bir düzeni değil, varlığın bütününde dengeyi temsil eder. Adaletin emredilmesi, insanın hem kendi iç dünyasında hem toplumsal ilişkilerinde ölçüyü koruma zorunluluğuna işaret eder. Adalet aynı zamanda imanla bağlantılıdır; çünkü Allah’a iman eden kişi, O’nun adalet sıfatını yeryüzünde gerçekleştirmekle yükümlüdür. Kur’ân, zulmü yalnızca insan haklarını ihlal olarak değil varoluş düzenine aykırı bir davranış olarak nitelendirir. Bu bağlamda adalet ilkesi, bütün ahlâkî ve siyasî sistemlerin ilahî referansını teşkil eder.

2. 3. İstişâre İlkesi

وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

“İşlerini aralarında istişare ile yürütürler.”¹⁷

Kur’ân, yönetimin doğasında tek taraflı otoriteyi değil istişareyi öngörür. “Şûrâ” kavramı, toplumsal işleyişte ortak aklın ve kolektif bilincin yerleşik bir ahlâkî değer olduğunu gösterir. Bu âyet, bireysel ve toplumsal kararların akılla, adaletle ve diyalogla alınmasını teşvik eder. Yönetim, bir kişinin değil toplumun ortak sorumluluğudur. İstişare, yöneticinin denetlenebilirliğini, kararların meşruiyetini ve toplumun bilinçli katılımını sağlar. Dolayısıyla Kur’ân’daki istişare ilkesi, modern anlamda yönetim, şeffaflık ve hesap verebilirlik kavramlarının temeline denk düşen evrensel bir ahlâkî ilkeyi ifade eder.

2. 4. İstihlâf İlkesi

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

“Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri halife yaptı gibi onları da yeryüzünde halife kılacağımı vaat etti.”¹⁸

¹⁶ en-Nahl, 16/90.

¹⁷ eş-Şûrâ, 42/38.

Kur’ân’da istihlâf, yeryüzünde ilahî düzenin korunması için insana verilen sorumluluk ve temsil görevidir. Bu kavram, hilâfetin durağan bir makam olmadığını, iman ve salih amel şartına bağlı olarak sürekli yenilenen bir ahlâkî yetkilendirme anlamına geldiğini gösterir. Ayetteki “لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ” ifadesi, Allah’ın toplumları adalet ve doğruluk temelinde ikame edeceğini bildirir. Böylece yönetim, sadece yetki devri değil ahlâkî liyakatin bir sonucudur. İstihlâf ilkesi, inançla eylem arasındaki bütünlüğü zorunlu kılar: iman, amel ile; otorite, adaletle anlam kazanır. Bu bağlamda Kur’ân, yönetimi bir güç ilişkisi değil iman ve sorumluluğun karşılığı olan bir emanet olarak görür. İstihlâf, bireyin ve toplumun Allah’ın iradesine uygun biçimde hareket etmesini, yeryüzünde düzeni, adaleti ve barışı korumasını öngören evrensel bir ilkedir.

2. 5. Takvâ ve Hikmet İlkesi

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

“Kime hikmet verilmişse, ona pek çok hayır verilmiştir.”¹⁹

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ

“Allah katında en üstün olanınız, en takvâlı olanınızdır.”²⁰

Kur’ân, yöneticilikte üstünlüğün bilgi veya makamdan değil takvâ ve hikmetten kaynaklandığını belirtir. Hikmet, bilginin ahlâka dönüşmüş hâlidir; takvâ ise insanın Allah bilinciyle davranmasıdır. Bu iki kavram birlikte yönetim ahlâkının kalbini oluşturur. Takvâ, güç karşısında sorumluluk duygusunu, hikmet ise karar verirken adalet ve ölçüyü simgeler. Kur’ân, hikmetsiz otoritenin yozlaşmaya, takvâsız gücün ise zulme dönüşeceğini bildirir. Bu nedenle yönetimde liyakat kadar kalbî olgunluk ve ahlâkî bilinç de zorunludur.

2. 6. Sosyal Sorumluluk İlkesi

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

“Allah, bir toplumu onlar kendilerindekini değiştirmedikçe değiştirmez.”²¹

Bu âyet toplumsal değişimin öznesinin birey olduğunu vurgular. Kur’ân’a göre toplumun kaderi, bireylerin ahlâkî tercihleriyle şekillenir. Yönetimde reform, halkın ruhsal ve etik dönüşümünden bağımsız olamaz. İlahî düzen, adalet ve ahlâk üzerine kuruludur;

¹⁸ en-Nûr, 24/55.

¹⁹ el-Bakara, 2/269.

²⁰ el-Hucurât, 49/13.

²¹ er-Ra’d, 13/11.

dolayısıyla bireylerin kalpleri düzelmedikçe toplumda adalet yerleşmez. Bu âyet yöneticilerin sorumluluğunu halkın iradesiyle, halkın ahlâkını ise ilahî rehberlikle ilişkilendirir. Değişim yukarıdan değil, insanın iç dünyasından başlar ve oradan topluma yayılır.

2. 7. Zulmün Reddi ve Ahlâkî Sınır

وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

“Zulmedenlere meyletmeyin; yoksa size ateş dokunur.”²²

Kur’ân’a göre zulüm, yalnızca bireysel bir günah değil toplumsal fesadın kaynağıdır. Adaletin zıddı olan zulüm hem insanın vicdanını hem toplumun düzenini tahrip eder. Bu âyet, yönetim alanında tarafsızlığın, doğruluğun ve ahlâkî cesaretin önemini vurgular. “Zalimlere meyletmeyin” uyarısı, haksızlığa sessiz kalmanın da bir tür suç olduğunu bildirir. Kur’ân’ın ahlâk sistemi, adil davranmakla birlikte adaletsizliğe rıza göstermemeyi de emreder. Böylece zulmün reddi, toplumsal barışın, güvenin ve ilahi rahmetin ön şartı hâline gelir.

3. Dîvân’da Yönetim ve Siyaset Ahlâkı: Kur’ânî İlkelerin Şiirsel Tezahürü

Melayê Cizîrî’nin *Dîvân*’ı, yalnızca aşk ve hikmet şiirleriyle değil aynı zamanda insanın toplumsal ve siyasal sorumluluğunu ahlâkî bir dille açıklamasıyla da dikkat çeker. Cizîrî, Kur’ân’ın “mîzân, adalet, emanet, istişare, istihlaf” ilkelerini şiirsel bir evrene taşır. Onun dili, Kur’ân’ın ahlâkî terminolojisini duygusal, estetik ve toplumsal bir dokuyla yeniden kurar.

3.1. Mîzân (Denge) ve Toplumsal Düzen

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۚ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۚ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

“Allah göğü yükseltti ve mîzânı koydu; ölçüde haddi aşmayın. Ölçüyü adaletle tutun, eksiltmeyin.”²³

Cizîrî’nin dünyasında mîzân, yalnızca fiziksel değil ahlâkî ve siyasî bir ilkedir. Evrenin var oluşu ölçüyle mümkünse toplumun adaleti de ölçülü davranışla mümkündür.

“Çar ‘unsur û çar teb‘et be mîzân yek nebûn,
Ne dibû ew cisim ne dijî ew kûn.”²⁴

²² Hûd 11/113.

²³ er-Rahmân 55/7-9.

²⁴ Cezîrî, *Divan*, 26.

“Dört unsur ve dört nitelik bir araya geldi bir ölçü ile
Feyzde ise farklıdırılar birbirlerinden şekilce ve sûretçe.”²⁵

Cizîrî burada mîzânı kozmik denge olarak anlatırken alt metinde siyasal ve toplumsal adaleti ima eder. Kozmik dengeyi bozan nasıl kâinatı fesada sürüklüyorsa adaleti bozan yönetici de toplumu kaosa götürür. Bu beyit, yukarıda verilen âyetlerin şiirsel bir açıklamasıdır.

3.2. Adalet ve Hükmetme Ahlâkı

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ

“Allah adaleti ve ihsanı emreder.”²⁶

Kur’ân-ı Kerîm yönetim ahlâkının merkezine adaleti yerleştirir. Bu bağlamda Cizîrî de adaleti hem varlığın hem siyasetin temeli olarak kabul eder.

“Bi ‘adlê dur egerî nizamê cîhan,

Bi zulmê wê devê felek bişikan.”

“Adaletle döner cihanın çarkı,

Zulümle kırılır feleğin devranı.”

“Yek yek ji teqwîma qedîm, anî neseq hukmê hekîm.”²⁷

“Hâkim olan Allah’ın hükmü nakşetmiş”²⁸

Bu beyitler, adaletin yalnız bir hukukî kavram değil ontolojik bir zaruret olduğunu gösterir.

Kur’ân’daki “adaletle hükmedin”²⁹ ilkesiyle aynı anlama gelir. Yönetim kozmik düzenin yeryüzündeki izdüşümüdür. Cizîrî’nin bu anlayışı Kur’ân’ın ahlâkî mantığına paralel olarak adaleti ilahî bir emanet olarak yorumlar.

3.3. Emânet ve Siyasi Sorumluluk

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا

“Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder.”³⁰

²⁵ Cezîrî, *Divan*, 27.

²⁶ en-Nahl 16/90.

²⁷ Cezîrî, *Divan*, 24.

²⁸ Cezîrî, *Divan*, 25.

²⁹ en-Nisâ 4/58.

Cizîrî yönetimi bir “emanet” olarak görür. Melik, Allah’ın adaletini temsil eden bir halifedir; yönetim hak değil yükümlülüktür.

“Razê dehrê ji sipîhrê tu nizanê bi cedel
Hikmetê Dawer e tu j’ hikmetê Dawer meke behs.”³¹

“Cedel yoluyla anlayamazsın feleklerin seyrinden âlemin sırlarını
Allah’ın takdir ve hikmetidir, hikmetinden söz etme artık.”³²

Bu beyit, Kur’ân’ın yönetim ilkesini tam olarak yansıtır. Yetki emanettir ve emanete ihanet, ilahî düzene ihanettir.

3.4. Hikmet ve Bilge Yönetim

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

“Kime hikmet verilmişse, ona büyük bir hayır verilmiştir.”³³

Cizîrî, yöneticinin bilgiyle değil hikmetle hükmetmesi gerektiğini vurgular. Hikmet, bilginin ahlâkla birleşmesidir; bilgi tek başına yönetimi kurtarmaz.

“Padişahê bî hikmet, bî serdîl e,
nûra xwedî û dildarî dil e.”

“Hikmetsiz padişah gönülsüzdür,
Hikmet, kalbin nuru ve sevginin dilidir.”

“Ew cezme dayî merkezan, ey dil ji ber şewq û lezan
Hikmet bi qanûnê bizan, Heq ehlê heq ev jê fîrce da.”³⁴

“Gönül, bu kararı merkezlere vermiş Hak Teala şevk ve iştîyak ile
Hikmeti kanunla anla ki Hak gönül ehlini bundan ayırdı.”³⁵

³⁰ en-Nisâ 4/58.

³¹ Cezîrî, *Divan*, 64.

³² Cezîrî, *Divan*, 65.

³³ el-Bakara 2/269.

³⁴ Cezîrî, *Divan*, 26.

³⁵ Cezîrî, *Divan*, 27.

Burada Cizîrî, yöneticinin hikmetten yoksun oluşunu kalpsizlikle özdeşleştirir; yani siyasetin kalbi hikmettir. Kur’ân’daki hikmet-adalet-ihsan üçlüsü, *Dîvân*’da bilgelik-ölçü-aşk olarak yankılanır.

3.5. İstihlâf ve Sorumluluk Bilinci

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

“Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri halife yaptığı gibi onları da yeryüzünde halife kılacağını vaat etti.”³⁶

Cizîrî, hilâfeti ilahi sorumluluk olarak ele alır. İnsan, Tanrı’nın yeryüzündeki nizamını sürdürmekle mükelleftir.

“Xelîfe ne bi taç e, ne bi asâ,
Xelîfe ye ku dibe sâye li dîya.”

“Halifelik ne taçla olur ne asâyla,
Odur ki gölge olur ışığa.”

“Guh bide pir gîl û dadan hakimê şehîr û bîladan
Dê tu daxwaz û muradan dey kesê bêçare ye”³⁷

“Ey beldelerin hâkimi kulak ver şikâyet ve yakınmalarına
Çaresizlerin talep ve isteklerini yerine getirmelisin daima”³⁸

Bu beyitte, Cizîrî hâkimiyetin değil hizmetin öne çıktığı bir siyaset ahlâkı tanımlar. Kur’ân’daki “halife olma” bilinci, Cizîrî de “gölge olma” tevazusuna dönüşür.

3.6. İstişare (Şûrâ) ve Kolektif Düşünce

وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

“İşlerini aralarında istişare ile yürütürler.”³⁹

³⁶ en-Nûr 24/55.

³⁷ Cezîrî, *Divan*, 150.

³⁸ Cezîrî, *Divan*, 151.

³⁹ eş-Şûrâ, 42/38.

Cizîrî'nin dünyasında “istişare”, yalnız yönetenler arasında değil bilge gönül ehli arasında bir ilim paylaşımıdır. Bu, tasavvufî anlamda bir meşveret meclisidir.

“Meclisê arifan bê şûrê nebe,
di dilê xwe di rû nebe.”

“Arifler meclisi istişaresiz olmasın,
Hikmet, gönülde kalırsa yüze vurmaz.”

Bu beyitte, Cizîrî ilmin toplumsal dolaşımını yani hikmetin paylaşımını bir yönetim erdemi sayar. Kur’ân’daki istişare ilkesi, *Dîvân*’da manevî meşveret biçiminde yaşar.

3.7. Zulüm, Kibir ve Ahlâkî Sınır

وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

“Zalimlere meyletmeyin; yoksa size ateş dokunur.”⁴⁰

Cizîrî’ye göre siyaset, zulme yöneldiği anda varlıkla irtibatını koparır. Zalim yönetici, sadece insanı değil evrenin mîzânını da bozar.

“Zulm bi ser erdê bişt,
Emrê Xwedê di nizamê dişt.”

“Zulüm yeryüzüne çöktü mü,
Allah’ın emri düzenden düşer.”

Cizîrî bu beyitle zulmü sadece sosyal bir suç değil kozmik bir bozulma olarak görür. Kur’ân’ın “zulme meyletmeyin” uyarısı, Cizîrî de doğrudan ahlâkî ekosistem anlayışına dönüşür.

3.8. Halk, Adalet ve Tevâzu Dengesi

Kur’ân’ı-Kerîm’de halkın değeri, Allah katında eşitlik ve takvâyla ölçülür. Nitekim âyette:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقٰىكُمْ

“Allah katında en üstün olanınız, en takvâlı olanınızdır.”⁴¹ buyrulmaktadır.

“Xalk xelkê Xwedê ye, ne xelkê melik,

⁴⁰ Hûd, 11/113.

⁴¹ el-Hucurât 49/13.

Padişah ku bîne xelkê wek xwe, ehl-i dîk.”

“Halk Allah’ın halkıdır, padişahın değil;
Padişah halkı kendisi gibi görürse, hikmet ehlidir.”

Bu beyit, İslam siyaset ahlâkının merkezindeki tevazu-adalet dengesini ifade eder. Cizîrî burada yöneticinin halka karşı konumunu “emanetçi” olarak tanımlar; otoriteden ziyade hizmet vurgusu yapar.

3.9. Devlet, Nizam ve İlahi Rahmet

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

“Sana gelen iyilik Allah’tandır, kötülük ise kendi nefsindendir.”⁴²

Cizîrî, toplumsal huzuru ilahi rahmetle ilişkilendirir. Buna göre toplum iyi olursa devlet düzeni rahmete dönüşür, kötü olursa nizam bozulur.

“Dewlet di rahmetê Xwedê de ye,
Hîkmetsiz melik nexweşe, nexweşe.”

“Devlet Allah’ın rahmetindedir,
Hikmetsiz sultan hastadır, bitkindir.”

“Her serê dewlet heyî dê her di nêv benda te bî
“Her kesê ‘aql bitin dê her ricukarê te bî.”⁴³

“Devlet ve saadet isteyenler ipine tutunsun sımsıkı
Akıl ve idrak ehli olanlar ricakârın olsun senin”⁴⁴

Bu beyitlerde devlet-ahlâk ilişkisi açıkça görülür. Nitekim siyaset, ilahî rahmetten koparsa yozlaşır.

3.10. Toplumsal Barış ve İstikrar

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Allah, adaletli davrananları sever.”⁴⁵

⁴² en-Nisâ 4/79.

⁴³ Cezîrî, *Divan*, 180.

⁴⁴ Cezîrî, *Divan*, 181.

“Rehmet e li xelqê bi ‘adlê meşî,
Cihan şad dibe, xelq xwesî.”

“Adaletle yürürse halkın yolu,
Dünya sevinir, insan huzur bulur.”

Cizîrî, adaleti sadece bir siyasal görev değil varlığın şenliği olarak betimler. Bu, Kur’ân’daki “Allah adaletle hükmedenleri sever” ilkesinin en insancıl şiirsel yansımasıdır.

SONUÇ

Melayê Cizîrî’nin *Dîvân*’ı, biçim olarak klasik bir tasavvufî dîvân, içerik olarak ise ahlâk merkezli bir siyaset teorisi. Bu eser, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “adalet, emanet, hikmet, istişare ve mîzân” kavramlarını şiir diliyle birer toplumsal ilke hâline getirir. Cizîrî, her şeyden önce insanın kendi iç dünyasında adalet kurmadan toplumda da adalet kuramayacağını savunur. Bu anlayış, Kur’ân’daki “Allah bir toplumu, onlar kendilerindekini değiştirmedikçe değiştirmez” (Ra‘d, 13/11) ilkesinin bireysel-ahlâkî tezahürüdür.

Cizîrî’nin siyaset felsefesinde yönetici, ilahi adaletin gölgesi değil rahmetin temsilcisidir. “Halife odur ki gölge olur ışığa” dizesi, insanın yeryüzündeki hilafet görevini tevazu üzerinden tanımlar. Bu noktada güç, iktidar ya da otorite değil emanet bilinci belirleyicidir. Yönetim, Kur’ân’da olduğu gibi *Dîvân*’da da bir yükümlülük olarak ele alınır. Yöneticinin görevi hükmetmek değil, dengeyi korumaktır. Çünkü hem evrende hem toplumda adaletin ölçüsü mîzândır. Cizîrî, bu kozmik denge fikrini “Dört unsur ölçüyle birleşmedikçe ne cisim olurdu ne hayat” beytiyle dile getirir. Cizîrî’nin adalet anlayışı ise hukuki ve metafiziksel bir zorunluluk taşır. Cihanın devranı, yani varlığın bütün düzeni, adaletin sürekliliğiyle mümkündür. Zulüm ise yalnızca bireyin değil, varlığın düzenini bozan kozmik bir sapmadır. Cizîrî’ye göre adalet, varlığın nefesidir, kesildiğinde hayat durur.

Dîvân’daki istişare vurgusu, Kur’ân’ın “İşlerini aralarında istişare ile yürütürler” (Şûrâ, 42/38) ayetiyle örtüşür. Cizîrî, “Arifler meclisi istişaresiz olmasın” derken toplumsal düzenin yalnız güce değil ortak akla ve hikmete dayanması gerektiğini ifade eder. Bu da İslam siyaset düşüncesinin merkezindeki meşveret ahlâkının şiirsel bir izdüşümüdür.

⁴⁵ el-Mâide 5/42.

Nihayetinde Molla Cizîrî'nin *Dîvân*'ı, Kur'ân'ın evrensel adalet öğretisini şiirsel anlatımla yeniden inşa eder. Onun dünyasında devlet, rahmetin; siyaset, hikmetin; yönetim ise adaletin somut biçimidir. Bu bütünsel yaklaşım, İslam düşüncesinde ahlâk ile siyaseti birbirinden ayırmayan klasik çizginin bir devamıdır. Bugün modern siyaset anlayışları çoğu zaman güç, çıkar ve rekabet üzerinden tanımlanırken, Cizîrî'nin önerdiği model, ahlâk merkezli bir siyasal düzen tahayyülüdür. Bu modelde birey, kendi varlığında ilahî mîzânı kurmakla mükelleftir. Toplum, adaletin ve hikmetin kolektif ifadesidir. Yöneten de yönetilen de aynı emaneti taşır. Bu bakımdan *Dîvân*, yalnız tarihsel bir şiir kitabı değil, çağımıza kadar ulaşan bir ahlâk felsefesi metni olarak okunmalıdır. Cizîrî'nin şiirleri, Kur'ân'ın evrensel ilkelerini toplumun vicdanına ve diline yerleştiren bir irfan geleneğinin sesidir. Onun dizelerinde adalet bir hukuk terimi değil, varlığın ahlâkî nefesi, siyaset ise hikmetin toplumsal tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- Amedî, Sadık Bahaeddin. *Hozanvânê Kurd*. Bağdat: Matbaatü'l-Mecma'i'l-Irakî, 1980.
- Bek, Mehmed Emin Zeki. *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*. Süleymaniye: Matbaatü Şevan, 2005.
- Cezerî, Abdusselâm. *Şerhu Dîvânî'ş-Şeyhi'l-Cezerî*. ed. Tahsin İbrâhîm Duskî. Duhok: Sipîrez Yayıncılık, 2004.
- Cezîrî, Molla Ahmed-i. *Divan*. çev. Osman Tunç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Haznedar, Ma'ruf. *Mêjûyê Edebê Kurdî*. Hevler: Çaphane-i Ârâs, 2010.
- Kavak, Abdulcebbar. "Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında 'el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i Dîvânî'ş-Şeyhi'l-Cezerî' Adlı Eser". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 53-67.
- Kurdo, Qanate. *Tarîxa Edebyeta Kurdî*. Ankara: Öz-Ge Yayıncılık, 1992.
- Sağniç, Feqî Hüseyin. *Dîroka Wêjeya Kurdî*. Stenbol: Weşanên Entîtuya Kurdî ya Stenbolê, 1992.
- Selefi, Hamdi Abdilmecid. Duskî, Tahsin İbrahim. *Mu'cemu'ş-Şu'arâi'l-Kurd*. Duhok: Sipîrez Yayıncılık, 2008.
- Süveyrikî, Muhammed Ali. *Mu'cemü A'lâmi'l-Kurd fî t-Târîhi'l-İslâmi ve'l-Asri'l-Hadîs*. Süleymaniye: Bingey-i Jin, 2005.
- Zivingî, Molla Ahmed. *el-İkdü'l-Cevherî fî Şerhi Divânî'ş-Şeyhi'l-Cezerî*. Kamışlı: Matbaatü Rafideyn, 1958.